

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЧЕРНЯВСЬКИЙ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.37+336.717

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ
РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
Бахін Володимир Петрович,
Національний університет державної податкової служби України,
професор кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор
Волобуєв Анатолій Федотович,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики

доктор юридичних наук, професор
Лисенко Володимир Васильович,
Національний університет державної податкової служби України,
заступник начальника науково-дослідного центру з проблем оподаткування

доктор юридичних наук, професор
Погорецький Микола Анатолійович,
Служба безпеки України,
начальник Управління

Захист відбудеться 16 грудня 2010 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом’янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом’янська, 1

Автореферат розісланий “04” листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Д. Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Докорінні зміни економічного життя країни в умовах не завжди послідовного реформування законодавства зумовили низку деформацій у ринкових відносинах, зокрема різке зростання тіньового сектору економіки та поширення економічної злочинності. Масштаби криміналізації та корумпованості суспільства сягають критичної межі, за якою настає втрата важелів керування державою з боку легітимної влади, що становить загрозу національним інтересам і національній безпеці країни. За даними МВС України, протягом 2002–2009 рр. у середньому за рік викривалося близько 40 тис. економічних злочинів. У структурі економічної злочинності переважають корисливі посягання на власність (у середньому – 34,0 %), пов'язані з ними злочини у сфері службової (39,0 %) та господарської діяльності (22,0 %). Встановлені збитки за направленими до суду кримінальними справами перманентно збільшуються: 2002 р. – 684,4 млн грн; 2003 р. – 927,6; 2004 р. – 988,2; 2005 р. – 1 057,3; 2006 р. – 1 717,1; 2007–2009 рр. – понад 2 млрд щороку.

Організована злочинність, що все більш набуває економічних форм, інтегрується до стратегічно важливих, високоприбуткових галузей економіки, передусім фінансової сфери, у якій протягом 2002–2009 рр. викрито понад 30 тис. злочинів, а завдана злочинами шкода щорічно зростає (за підсумками 2009 р. – 40,0 % втрат в економіці). У структурі економічної злочинності виник новий феномен – фінансове шахрайство як комплекс злочинних посягань на фінансові ресурси, в основі яких – різноманітні прийоми економічного обману. За оцінками міжнародних експертів, прибутки фінансових шахраїв посідають друге місце після наркобізнесу (у багатьох країнах Західної Європи та США фінансові шахрайства на законодавчому рівні визнаються найнебезпечнішим різновидом “білокомірцевої” злочинності).

Для вчинення фінансових шахрайств характерним є застосування сучасних технологій злочинної діяльності, зокрема: створення фіктивних підприємств та маскування справжніх намірів їх засновників за допомогою удаваних юридичних угод, а також злочинних наслідків під “невдалу” господарську діяльність (доведення до банкрутства, реорганізація фірм); підроблення фінансових та інших документів; неправомірне використання комп'ютерів, їх систем і комп'ютерних мереж; відмивання коштів шляхом їх конвертації та переведення на банківські рахунки зарубіжних компаній тощо. Шахрайські схеми реалізують злочинні угруповання, що мають міжрегіональні й транскордонні зв'язки та користуються підтримкою корумпованих представників фінансових установ й органів влади. Це визначає високий рівень латентності злочинів, сприяє професіоналізації шахраїв, їх подальшій корпоративізації та перетворенню на найнебезпечніший сегмент організованої економічної злочинності.

Ефективність протидії фінансовому шахрайству поряд з іншим (удосконалення законодавства, оптимізація взаємодії між правоохоронними органами, покращання матеріально-технічного оснащення спеціальних підрозділів тощо) залежить також від належного рівня активності й професійної спроможності правоохоронців, знання ними основ криміналістичної методики. Назрілі потреби практики в ефективній протидії фінансовому шахрайству сьогодні не мають адекватного наукового

забезпечення. Запропоновані наукові концепції не утворюють єдиної системи, у вчених і практиків відсутнє порозуміння стосовно багатьох ключових понять і категорій. Це потребує розроблення нових підходів, критичного осмислення існуючих наукових доктрин. Застарілість методології, загалом, ускладнює розроблення ефективних методів розслідування фінансового шахрайства як у межах дисертаційних досліджень, так і при розробленні практичних рекомендацій.

Теоретичне підґрунтя для розроблення сучасних методик розслідування фінансового шахрайства заклали вітчизняні й зарубіжні вчені в галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Ю. П. Алєнін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеєва, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, Ю. М. Грошовий, О. Ф. Долженков, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, І. П. Козаченко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, І. І. Котюк, В. Є. Корноухов, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, В. О. Образцов, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, Б. Г. Розовський, М. В. Салтевський, М. Я. Сєгай, Г. П. Серєда, О. П. Снігерьов, С. М. Стахівський, В. Г. Танасєвич, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. П. Яблоков та ін.

Проблеми протидії економічній злочинності, зокрема у фінансовій сфері, стали предметом наукових досліджень учених у галузі кримінального права, кримінології та фінансово-правових дисциплін: І. В. Александрова, Д. І. Амінова, В. І. Антипова, Ю. В. Бауліна, В. Т. Білоуса, А. М. Бойка, Б. В. Волженкіна, В. О. Глушкова, Н. О. Гуторової, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, Ю. М. Дьоміна, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, Р. А. Калюжного, В. В. Коваленка, О. В. Копана, О. Є. Користіна, М. В. Корнієнка, О. М. Костєнка, В. Д. Ларічева, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, А. В. Савченка, Р. С. Сатуєва, Л. М. Стрельбицької, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, П. С. Яні, О. Н. Ярмиша та ін.

Водночас комплексне наукове дослідження феномена фінансового шахрайства не проводилося. Серед проблем, що потребують розв'язання, однією з найважливіших є відсутність криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. Розроблення основ цієї методики є виправданим у гносеологічному та прикладному плані, оскільки дає змогу повною мірою використати вітчизняний і зарубіжний досвід з метою розв'язання нагальних потреб практики, визначити пріоритети в науково-дослідній роботі, а також забезпечити спеціалізацію підготовки фахівців-юристів.

Саме тому розроблення теоретичних і практичних основ криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства є актуальним та перспективним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось відповідно до Стратегії національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007); Комплексної програми профілактики злочинності на 2007–2009 рр. (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 груд. 2006 р. № 1767); Рішення Ради національної безпеки

і оборони України “Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції” (Указ Президента України від 27 жовт. 2009 р. № 870/2009); Пріоритетних напрямів наукових і дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 рр. (затверджені наказом МВС України від 5 лип. 2004 р. № 755), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2006–2010 рр.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних і практичних основ криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання*:

- розкрити сутність та провести класифікацію фінансового шахрайства, визначити місце цього явища у структурі економічної та фінансової злочинності, зокрема у співвідношенні з іншими кримінологічними категоріями;
- дати криміналістичну характеристику та розкрити механізм фінансового шахрайства, а також зміст відповідних технологій злочинної діяльності;
- розробити модель комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства, визначити перспективи розроблення окремих методик з урахуванням специфіки галузей фінансових правовідносин;
- виокремити особливості виявлення й розкриття фінансового шахрайства, проведення попередньої перевірки за матеріалами про злочини та порушення кримінальної справи, запропонувати засоби удосконалення цієї діяльності;
- визначити напрями вдосконалення взаємодії, а також оперативно-розшукового забезпечення в розкритті та розслідуванні фінансового шахрайства;
- запропонувати теоретичне бачення процесу розслідування як пошуково-пізнавальної діяльності, зокрема щодо визначення етапів розслідування, переліку обставин, які підлягають доказуванню, усунення слідчих помилок, нейтралізації протидії розслідуванню;
- сформулювати поняття тактичної операції початкового етапу розслідування фінансового шахрайства та охарактеризувати види тактичних операцій;
- систематизувати організаційні й тактичні засади проведення окремих слідчих дій у розслідуванні фінансового шахрайства;
- встановити можливості використання спеціальних знань у розслідуванні фінансового шахрайства, визначити форми залучення спеціалістів до розслідування, а також особливості проведення документальних перевірок і судових експертиз.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час розслідування шахрайств та інших злочинів у сфері фінансової діяльності громадян, суб’єктів господарювання та держави.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є діалектико-матеріалістичний метод, що сприяв розумінню об’єкта дослідження в контексті поєднання потреб науки та практики. У дослідженні застосовувалися спеціально-

правові методи, зокрема: *порівняльно-правовий* (для виявлення загальних й особливих рис доктринального розуміння феномена фінансового шахрайства, законодавства та правозастосовної практики України, інших європейських країн та США – у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* (дав змогу розкрити генезис ключових етапів формування законодавства щодо запобігання та протидії організованій злочинності й корупції, тіньовій економіці та шахрайству, а також еволюцію поглядів учених на окремі наукові проблеми – у підрозділах 1.2, 1.3, 2.2); *догматичний* (при тлумаченні юридичних та економічних категорій, за його допомогою поглиблено й уточнено понятійно-категоріальний апарат – в усіх розділах дисертації); *системний* (дав змогу класифікувати злочини, визначити зв'язки елементів криміналістичної характеристики, розробити модель комплексної криміналістичної методики – у підрозділах 1.1, 1.2, 2.2, 2.3, 3.2); *статистичний* (при ілюстрації теоретичних висновків обробленими даними вивчення державної і відомчої статистики); *соціологічні* (для підтвердження наукових висновків результатами анкетування та інтерв'ювання працівників правоохоронних органів). Використовувались й інші методи, зокрема: *математичний* (підрозділ 1.3), *правового прогнозування* (підрозділи 3.2, 3.3), *кібернетичний* (підрозділ 2.2).

Емпіричну базу дослідження становлять: систематизовані статистичні матеріали про стан злочинності та результати роботи правоохоронних органів за 2002–2009 рр.; узагальнені результати вивчення 655 кримінальних справ про злочини у сфері економічної діяльності; зведені дані опитувань 1265 правоохоронців (603 слідчих, 662 оперативних працівників) з усіх регіонів України; використано аналітичні звіти Генеральної прокуратури України, ДПА України, МВС України, СБ України, Мінфіну України, НБ України, Держмитслужби України, Держфінмоніторингу України, а також інших контролюючих органів за 2002–2009 рр. При підготовці дисертації автор використовував власний досвід роботи у слідчих підрозділах МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у криміналістиці монографічним дослідженням фінансового шахрайства та проблем його розслідування. Сформульовані положення та рекомендації спрямовано на розв'язання важливої науково-практичної проблеми, що полягає у формуванні концептуальних засад методики розслідування фінансового шахрайства, а отримані висновки визначають перспективи наукового забезпечення протидії злочинності та підготовки фахівців для правоохоронних органів. Зокрема:

вперше:

– на основі застосування міждисциплінарного підходу (аналізу теоретичних положень кримінального права, кримінології, криміналістики та економіко-правових дисциплін), а також узагальнення розроблень зарубіжних авторів визначено категорію “фінансові злочини”, здійснено криміналістичну класифікацію фінансових злочинів, що є основою для формування методик розслідування;

– зроблено висновок, що корисливі посягання на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави доцільно звести в теоретичну конструкцію “фінансове шахрайство”, що охоплює низку технологій злочинної діяльності, спільних за криміналістичними ознаками, врахування яких у комплексі важливе для розроблення рекомендацій з розкриття та розслідування злочинів;

– визначено поняття фінансового шахрайства, обґрунтовано його класифікацію за кримінально-правовими та криміналістичними ознаками, а також розкрито аспекти співвідношення фінансового шахрайства з тіньовою економікою, організованою злочинністю та корупцією;

– на основі ретроспективного аналізу еволюції способів учинення корисливих зазіхань на власність, узагальнення слідчої й судової практики визначено механізм фінансового шахрайства, у рамках якого розкрито зміст способів учинення злочинів, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування фінансового шахрайства (створення фіктивних підприємств та їх об'єднань, використання удаваних угод, підроблення документів, кримінального банкрутства, переведення коштів на банківські рахунки за кордон та ін.);

– обґрунтовано доцільність визначення у структурі обстановки вчинення злочинів характеристики сфери фінансової діяльності як інформаційної моделі, що відображає особливості функціонування фінансової установи, підстави та порядок проведення фінансових операцій, структуру управління, особливості обліку та звітності, документообігу, а також інші, що впливають на обрання злочинцями певного способу вчинення злочину;

– розкрито особливості предмета злочинного посягання, дано класифікацію й типологію осіб, які вчиняють злочини, а також потерпілих, визначено структуру та способи формування злочинних груп, типові сліди та ознаки злочинів у структурі криміналістичної характеристики фінансового шахрайства;

– обґрунтовано підхід до формування комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства як узагальнення положень групових, видових і внутрівидових методик розслідування корисливих посягань на власність, злочинів у сфері господарської та службової діяльності, визначено перспективи розроблення окремих методик у сферах розподілу та використання бюджетних коштів, кредитно-банківській, страхування, діяльності небанківських кредитно-фінансових установ, обігу цінних паперів, використання комп'ютерних мереж;

– доведено ефективність програмно-цільового методу для виявлення та розкриття фінансового шахрайства, що полягає в комплексному застосуванні методів економічного аналізу, перевірки та аналізу документів, зокрема повідомлень у засобах масової інформації та мережі Інтернет, оперативного-розшукових і контрольно-перевірочних заходів;

– визначено поняття “тактичної операції” у справах про фінансове шахрайство як комплексу процесуальних дій та інших заходів, спрямованих на вирішення тактичних завдань розслідування, обумовлених слідчою ситуацією, а також розглянуто специфіку проведення тактичних операцій за окремими категоріями кримінальних справ;

удосконалено:

– криміналістичні підходи до визначення та класифікації економічних злочинів;
– наукові погляди на розвиток тіньової економіки як чинника концентрації капіталу в криміналізованих фінансово-промислових групах;

– концептуальні засади визначення криміналістичної характеристики злочинів як теоретичної концепції та робочого інструменту розслідування;

– підходи до розуміння жертви економічного злочину як категорії, що охоплює фізичних осіб, юридичних осіб та державу загалом;

– положення, що визначають форми та напрями взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, а також оперативно-розшукове забезпечення розслідування;

– підходи до визначення слідчих помилок на початковому етапі розслідування, а також прийомів протидії розслідуванню;

– питання організаційного забезпечення й тактики проведення окремих слідчих дій з виокремленням специфіки дослідження документів та застосування прийомів тактичного впливу;

– положення, що визначають специфіку використання спеціальних знань у розслідуванні економічних злочинів, зокрема стосовно призначення та проведення документальних ревізій та інших перевірок, а також судово-експертних досліджень;

дістали подальшого розвитку:

– наукові погляди на соціальну та правову природу шахрайства, його ознаки та форми вияву;

– підхід до співвідношення понять “приховування злочину”, “протидія розслідуванню” та “ухилення від відповідальності”;

– положення, що дають змогу розглядати криміналістичну методика як найбільш доцільний та ефективний засіб наукового забезпечення протидії злочинності;

– визначення поняття “розкриття злочину” у співвідношенні з розслідуванням злочинів та кримінально-процесуальним доказуванням;

– погляди на періодизацію процесу розслідування злочинів тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові результати, отримані протягом дослідження (2004–2009 рр.), упроваджено:

у законотворчий процес – при підготовці проекту КПК України, внесенні змін і доповнень до КК України, Закону України “Про банки і банківську діяльність” (акт Комітету ВР України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 7 лист. 2005 р. № 06–1915–1625); при підготовці проектів законів України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення”, “Про засади запобігання та протидії корупції”, “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” (лист Комітету ВР України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією від 22 трав. 2008 р. № 04–12/15–1890), а також проекту Антикорупційної стратегії України (лист Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики від 11 лист. 2009 р. № 56/182);

у підготовку проектів законів, державних цільових програм протидії злочинності у складі робочих груп МВС України (лист Департаменту роботи з персоналом від 24 берез. 2006 р. № 6/7–869; листи Головного штабу від 9 берез. 2006 р. № 1/16–800, від 12 груд. 2007 р. № 1/1–4151; ГСУ від 15 груд. 2007 р. № 19513; від 20 верес. 2010 р. № 13/12–11193);

у практику протидії фінансовому шахрайству: у кредитно-банківській сфері (акт слідчого управління ГУ МВС України в м. Києві від 10 жовт. 2005 р.); у сфері страхування (листи ДКР МВС України від 19 черв. 2008 р. № 7/14–1005,

від 2 черв. 2010 р. № 7/14–4–3); у сфері адміністрування податку на додану вартість (лист ДПА України від 24 черв. 2008 р. № 6211/6/09–0016); пов’язаному з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом (лист Генеральної прокуратури України від 10 лип. 2009 р. № 04/1–117; лист ГСУ МВС України від 12 жовт. 2010 р. № 13/12–12278); у сфері розподілу та використання бюджетних коштів (лист ДДСБЕЗ МВС України від 28 верес. 2009 р.); у сфері діяльності небанківських фінансово-кредитних установ й на фондовому ринку (лист ГСУ МВС України від 23 черв. 2010 р.);

у навчальний процес вищих навчальних закладів правоохоронного спрямування (акти Національної академії прокуратури України від 4 жовт. 2005 р.; Національної академії внутрішніх справ України від 21 жовт. 2005 р.; Київського національного університету внутрішніх справ від 19 трав. 2010 р.), зокрема впроваджено спеціальні навчальні курси: “Актуальні проблеми розслідування злочинів у кредитно-банківській сфері”, “Актуальні проблеми розслідування фінансового шахрайства”.

Результати дисертації впроваджено в рамках реалізації наукового дослідження “Розробка системи заходів протидії злочинності у банківській сфері” (№ GP/F8/0037), що проводилось автором згідно з Розпорядженням Президента України “Про надання грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених” від 30 верес. 2004 р. № 239/2004-рп, а також за результатами участі автора в міжвідомчій робочій групі, створеній під егідою Проекту з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні MOLI-UA-2 (сертифікати від 14 груд. 2007 р., від 26 черв. 2008 р.).

Більшість положень дисертації може бути використано для законодавчого, методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів державної влади, судів і громадських організацій правоохоронного спрямування.

Особистий внесок здобувача в опублікованих у співавторстві працях становлять власні теоретичні розробки дисертанта. Ідеї та розробки, що належать співавторам наукових статей та інших публікацій за темою дисертації, автором не використовувались. Матеріали дисертації використано в посібниках та інших виданнях навчального й практичного характеру, в яких внесок автора полягає в розробленні засад розкриття та розслідування злочинів. Авторська частка статей, що опубліковані у співавторстві, становить не менше 50,0 %.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено, зокрема, на міжнародних науково-практичних конференціях, що відбулися за кордоном: “Совершенствование сотрудничества стран-участниц СНГ в борьбе с организованной преступностью, терроризмом, незаконным оборотом наркотиков и другими современными вызовами и угрозами” (Мінськ – Москва, 2004); “Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для органов внутренних дел” (Мінськ, 2006); “Научное и научно-методическое обеспечение противодействия преступности” (Краснодар, 2006); у рамках роботи міжнародних навчальних семінарів, що проведено за підтримки Ради Європи та ОБСЄ (ФРН, 2006; Республіка Кіпр, 2007; Королівство Швеція, 2008); міжнародних науково-практичних конференціях, що відбулися в Україні (Київ, 2003, 2010; Львів, 2004; Харків, 2006; Одеса, 2008; Ірпінь, 2008;

Луцьк, 2009; Сімферополь, 2010; Суми, 2010); всеукраїнських і міжвузівських науково-практичних конференціях (Київ, 2005, 2006, 2009, 2010; Запоріжжя, 2007; Кам'янець-Подільський, 2009; Одеса, 2009); науково-практичних семінарах і круглих столах (Київ, 2005–2010).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано монографію, 30 статей у наукових фахових виданнях України, 23 навчальні посібники, видання навчального й практичного спрямування, 33 статті (тези виступів) в інших виданнях, сім авторських свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір (автоматизована програма та методики правоохоронної діяльності).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що включають 17 підрозділів, висновків, п'яти додатків, списку використаних джерел (979 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 610 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 407 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано мету, головні завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій, структури й обсягу роботи.

Розділ 1 “Феномен фінансового шахрайства: теоретичний інструментарій дослідження” складається із трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Економічні злочини” та “фінансові злочини” як наукові категорії*” на основі порівняльного аналізу концепцій західних кримінологів (Сатерленд, Маннхейм, Кайзер, Шнайдер), а також вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі кримінального права та кримінології (А. М. Бойко, Б. В. Волженкін, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. Г. Кальман, В. Д. Ларічев, Є. Л. Стрельцов), криміналістики й теорії ОРД (А. Ф. Волобуєв, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, Р. С. Сатуєв, В. Ю. Шепітько) узагальнено методологічні підходи до визначення та класифікації економічних злочинів, а також окреслено перспективи подальших криміналістичних досліджень проблем протидії економічній злочинності.

Економічні злочини – це клас суспільно небезпечних діянь, при вчиненні яких для отримання економічної вигоди особа протиправно використовує інститути (процедури) економічної діяльності. Запропоноване тлумачення сутності економічних злочинів, на наш погляд, створює переваги в концептуальному та практичному плані, оскільки дає змогу сконцентрувати зусилля на протидії “business crime” (злочинам “білих комірців”) як одному з найнебезпечніших і прихованих сегментів організованої та корисливої злочинності.

Специфічність фінансового права дає змогу виокремити однойменні групи кримінально-караних діянь, що посягають на відносини, врегульовані нормами цієї галузі – фінансові злочини. Критеріями віднесення суспільно небезпечних діянь до фінансових злочинів обрано специфічні об'єкт та предмет злочинного посягання,

а також характер дій щодо порушення порядку обігу фінансів. Для з'ясування змісту цієї категорії проаналізовано поняття “національна безпека”, “економічна безпека”, “фінансова безпека”, а також дані соціологічних опитувань (60,6 % правоохоронців найбільш криміналізованою вважають фінансову систему).

У підрозділі 1.2. *“Кримінально-правова природа, поняття та класифікація фінансового шахрайства: вітчизняний і зарубіжний досвід”* розглянуто історичні передумови кримінальної відповідальності за шахрайство, висвітлено генезис наукових поглядів на складові об’єктивної сторони цього делікту.

Доведено зв’язок фінансового шахрайства з кримінально-правовим поняттям “шахрайство”. У широкому розумінні ознаки цього складу злочину притаманні низці кримінально-караних діянь, що хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, але механізм яких становлять шахрайські прийоми, завдяки чому деякі автори вважають виявами шахрайства: заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (В. Д. Ларічев); ухилення від оподаткування, обман покупців (А. Данн); фіктивне підприємництво, кримінальне банкрутство (Г. А. Матусовський); заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (П. С. Яні).

На основі аналізу практики встановлено, що “економічні” форми шахрайства відрізняються від “традиційних” за низкою ознак, зокрема, характеристиками особи злочинця та потерпілого, способами вчинення, розмірами завданої шкоди. Водночас запропоновані вченими (А. М. Дьячков, В. Д. Ларічев, Т. Л. Ценова) для позначення економічних форм шахрайства поняття (“комерційне шахрайство”, “шахрайство у сфері бізнесу”, “фірмове шахрайство”) є недосконалими. Обгрунтовано, що обман у сфері економічної діяльності з розвитком сучасних технологій усе більш орієнтовано на використання фінансових інструментів.

Фінансове шахрайство є специфічним явищем у сучасній злочинності, оскільки знаходить вияв усередині окремих держав та водночас охоплює території багатьох країн, набуваючи транскордонного характеру. Беручи до уваги, що ринкові відносини в Україні все більш відчутно інтегруються до світового господарства, проаналізовано національні особливості протидії фінансовому шахрайству в країнах Європи (Греція, Естонія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Франція, Швеція) та США.

У підрозділі 1.3. *“Фінансове шахрайство у структурі економічної злочинності”* із застосуванням системного підходу розглянуто взаємозв’язки фінансового шахрайства з тіньовою економікою, організованою злочинністю та корупцією.

Встановлено, що тіньовий сектор істотно впливає на всі сфери економічної діяльності, соціальні процеси, детермінує та визначає економічну злочинність. Тіньова економіка обіймає системні властивості, є самовідтворювальним, самоорганізованим явищем, адаптується до будь-якої моделі господарювання. Проаналізовано основні етапи цієї трансформації: радянський (60–80-ті рр. ХХ ст.), коли зв’язок розкрадачів з хабарниками партійного й державного апаратів створив передумови для формування організованої економічної злочинності; перехідний (перша пол. 90-х рр. ХХ ст.), пов’язаний із запровадженням засад ринкових відносин з одночасним потраплянням організованої злочинності до легального бізнесу; сучасний, коли тінізація охопила насамперед сфери фінансових відносин та виробництва, а концентрація тіньового капіталу призвела до утворення криміналізованих фінансово-промислових груп.

Криміналізована фінансово-промислова група – це організоване, упорядковане, діюче на постійній основі кримінальне утворення, що охоплює обмежений фінансово-господарський цикл у рамках галузевих сегментів економіки (фінанси, будівництво, енергетика), контролюються олігархічною групою завдяки налагодженій системі тіньової концентрації капіталів та ієрархії відносин між формальними і неформальними лідерами. Розглянуто три типи побудови кримінальних корпорацій: фінансовий, виробничий і комерційний. Можливість одержання надприбутків навіть в умовах економічної кризи робить кримінальні корпорації фінансового типу зручним інструментом для широкомасштабного шахрайства. Їх зв'язок з корупційним чиновництвом є віддзеркаленням офіційної системи управління. Псевдоекономічні тіньові відносини відтворюються за власними законами, створюючи матеріальну базу організованої злочинності й корупції. Остання водночас стає регулятором розподілу й перерозподілу тіньових прибутків і надприбутків на рівні окремих осіб, а також соціальних груп, включених у цю систему, знижуючи ефективність заходів протидії. Адже при щорічному збільшенні кількості виявлених економічних злочинів (у 2002–2005 рр. із 32,2 до 45,1 тис.) питома вага злочинів, учинених у складі організованих злочинних груп зменшується (порівняно з 2002 р., у 2008 р. – на 20,0 %). Більшість виявлених груп (71,0 %) діяли до одного року, що не переконує в їх особливо небезпеченому характері (міжнародні зв'язки виявлено лише у 8,0 % випадків).

Розділ 2 “Криміналістична характеристика фінансового шахрайства” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *“Концепція криміналістичної характеристики злочинів та її значення для методики розслідування фінансового шахрайства”* наголошено, що місце і роль цієї категорії для науки та практики неоднозначні, що викликає тривалі дискусії. Зазначене є наслідком недостатньої теоретичної розробленості проблем криміналістичної характеристики злочинів (незважаючи на значну кількість праць), свідчить про наявність суттєвих розбіжностей у поглядах на її структуру, рівні, кількість елементів, критерії співвідношення із суміжними поняттями.

З урахуванням праць В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, В. О. Образцова, В. Г. Танасевича, О. Г. Філіппова, стає очевидним, що криміналістична характеристика злочинів є підґрунтям, на якому розробляється методика розслідування. Змістом криміналістичної характеристики є відомості про злочинну діяльність, що має гносеологічне (побудова описової моделі злочинної діяльності) та практичне (встановлення зв'язків між елементами) значення. Лише в разі врахування обох цих складових можливе формування криміналістичної методики як наукового продукту та практичного інструменту.

У підрозділі 2.2. *“Загальна характеристика способу вчинення фінансового шахрайства”* виокремлено закономірності, властиві способам вчинення розкрадань з огляду на дослідження криміналістів радянської доби (в умовах планової системи господарювання) та вчених сучасного періоду. Ці положення екстрапольовані при вивченні способів учинення фінансового шахрайства. Запропоновано загальне (родове) визначення способу як об'єктивно й суб'єктивно детермінованої системи дій суб'єкта (злочинної групи) та їх комплексів (технологій), спрямованих на підготовку, вчинення та приховування незаконного заволодіння чужим майном.

Проаналізовано різні класифікації способів учинення шахрайства (О. М. Дьячков, Д. В. Єрмолович, В. Д. Ларічев, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков), більшість з яких стосуються економіки, зокрема фінансової сфери. На основі узагальнення слідчої практики запропоновано класифікацію способів учинення фінансового шахрайства залежно від сфери фінансових відносин та за іншими ознаками. Запровадження категорії “механізм фінансового шахрайства” дало змогу описати його модель з урахуванням способів учинення злочинів, а також технологій злочинної діяльності.

Спосіб приховування фінансового шахрайства полягає в діях злочинця та інших осіб, спрямованих на перешкоджання встановленню обставин події злочину, причетності до нього винних, а також їх ухилення від кримінальної відповідальності й покарання. Доведено, що приховування злочину може розпочинатись на етапі його підготовки, під час та після вчинення злочину. У разі виявлення ознак злочину та усвідомлення цього факту винними – приховування, водночас, є складовою протидії розслідуванню. Приховування фінансового шахрайства полягає в застосуванні специфічних злочинних технологій (відмивання доходів, переведення коштів за кордон, доведення підприємства до банкрутства), що деталізовані з описанням типових схем та ілюстрацією практичними прикладами.

У підрозділі 2.3. “Структурний аналіз інших елементів криміналістичної характеристики фінансового шахрайства” наведено дані щодо обстановки вчинення злочину, предмета злочинного посягання, особи злочинця, слідів й ознак злочинів.

Встановлено, що аналіз обстановки слід починати з характеристики сфери фінансової діяльності, у якій вчинено злочин, що містить організаційну, правову й технологічну складові. Носіями інформації про обстановку передусім є документи. Серед чинників, що негативно впливають на ефективність досудового слідства, 68,5 % опитаних слідчих назвали недооцінку (або незнання) специфіки тієї чи іншої сфери фінансової діяльності, положень регулятивного законодавства, документообігу тощо.

Ознаки предмета фінансового шахрайства впливають на обрання конкретного способу вчинення злочину. Водночас предмет вказує на певні ознаки особи злочинця, можливі його сліди. Проаналізовано слідчу практику щодо усунення помилок при визначенні предмета шахрайств та низки злочинів у сфері господарської діяльності для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи.

З огляду на результати вивчення кримінальних справ, визначено, що злочинців, які вчиняють фінансове шахрайство, доцільно розподілити на дві категорії: особи, які беруть безпосередню участь у фінансовій діяльності або її регулюванні; особи, які зазіхають на фінансові відносини “ззовні”. На характеристику осіб першої групи впливають службове становище винного, спеціальні знання в галузі бухгалтерського обліку, банківської справи, здійснення фінансових операцій. Це відповідає підходам, прийнятим у західній науці, у якій загальноприйнятою є концепція “професійного злочинця”. У вчиненні злочинів здебільшого беруть участь керівники (57,3 % вивчених справ) та головні бухгалтери (13,0 %) суб’єктів господарювання. Як правило, наймані працівники не беруть участь у розподілі злочинних прибутків і не посвячені у плани керівництва. Зазвичай, злочини вчиняють чоловіки (78,0 %), хоча кількість жінок-

шахраїв серед працівників сектору підприємництва збільшується (вони ведуть облік, займаються бізнесом, створюють власні фірми). Найбільшу кримінальну активність становить група від 30 до 49 років (75,8 %). Більшість притягнутих до відповідальності мають спеціальну професійну підготовку та досвід фінансової діяльності (81,6 % – з вищою освітою: економічною – 53,8 %; технічною – 35,0 %; юридичною – 11,2 %). До іншої групи віднесено осіб, які вчиняють шахрайство (ст. 190 КК України), а також злочини, передбачені ст. 200, 202, 205, 209, 357, 358, 361–363 КК України.

Виокремлено категорії жертв фінансового шахрайства: фізичні особи (групи громадян – вкладників, інвесторів тощо); юридичні особи (суб'єкти господарювання, фінансові установи); держава. Розглянуто варіанти “посткримінальної” поведінки жертв фінансового шахрайства. Вияви фінансового шахрайства заподіюють значну матеріальну шкоду (за вивченими справами, середній розмір матеріальної шкоди у 76,6 % випадків визначено як особливо великий). Сума збитків становила від 500 тис. грн до 1 млн грн – у 34,4 % справ; понад 1 млн грн – у 30,4 %. Розглянуто напрями розв'язання проблем оцінки розміру заподіяної шкоди за різними злочинами.

Перелік об'єктів, що зберігають слідову інформацію, умовно складається з шести груп: документи (письмові, графічні, фото-, кіно-, аудіо-, відео-, електронні); предмети (печатки, штампи, зразки бланків, платіжні картки); приміщення (офісні, складські, житлові); товарно-матеріальні цінності (рухоме, нерухоме майно) та гроші (готівкові та безготівкові); електронні носії інформації (комп'ютери, магнітні та лазерні диски); пам'ять людей. Визначено категорії документів, що мають доказове значення, виокремлено ознаки підроблення документів (у 90,0 % справ мало місце підроблення документів, зокрема у 71,4 % – із застосуванням комп'ютерної техніки).

Розділ 3 “Наукові засади формування методики розслідування фінансового шахрайства” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Концептуальні основи криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства” наголошено, що основи (загальні положення) методики включають результати вивчення закономірностей організації процесу розслідування, понятійний апарат, завдання та принципи, проблеми розвитку, питання класифікації злочинів тощо. Основи забезпечують системність методик, їх наукову обґрунтованість і взаємозв'язок. Другу (прикладну) частину цього розділу становлять методики розслідування окремих видів (груп) злочинів, що сформовані з урахуванням потреб слідчої практики.

Обґрунтовано, що окрема методика як програма розслідування має будуватися з урахуванням таких методологічних засад: її предмет обумовлений особливостями криміналістичної характеристики (способу вчинення злочину, технологій злочинної діяльності); її структуру визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів залежно від етапу розслідування і спрямування його завдань; в основі методики – алгоритми проведення процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів та їх комплексів, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування. Окремі методики мають відповідати критеріям, серед яких передусім – доступність для сприйняття, можливість застосування та практична доцільність.

У підрозділі 3.2. “Модель комплексної методики розслідування фінансового шахрайства” проаналізовано погляди вчених щодо підстав побудови та класифікації методик розслідування злочинів, зокрема у сфері економічної діяльності (В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, Ю. П. Гармаєв, В. Є. Корноухов, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, В. Г. Танасевич), а також узагальнено пропозиції щодо розв’язання цієї проблеми.

Вивчення кримінальних справ підтверджує, що під час розслідування перед слідчими виникає необхідність об’єднання положень методик розслідування злочинів проти власності (ст. 190–192 КК України), у сфері господарської діяльності (ст. 200, 202, 205, 207–209, 218–222 КК України), у сфері службової діяльності (ст. 364, 366 КК України), а також супутніх злочинів, передбачених ст. 357, 358, 361–363 КК України. Комплексні методики вже зарекомендували себе у криміналістиці (на рівні “корисливо-насильницьких”, “комп’ютерних”, “податкових”, “екологічних” злочинів). В основі комплексної методики розслідування фінансового шахрайства – узагальнення положень групових, видових і внутривидових методик розслідування злочинів проти власності, злочинів у сфері господарської діяльності та службових зловживань у фінансовій сфері. Адже ознаки різних злочинів пов’язані у процесі доказування, що визначає типовий перелік обставин, які підлягають встановленню, загальні підходи до побудови й перевірки версій, планування розслідування, проведення слідчих дій.

У підрозділі 3.3. “Стан і перспективи формування окремих методик розслідування фінансового шахрайства” запропоновано структуру та визначено підстави побудови методик розслідування злочинів: у сфері розподілу та використання бюджетних коштів (учинених шляхом змови суб’єктів підприємницької діяльності зі службовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, а також пов’язаних з незаконним відшкодуванням з бюджету ПДВ); у кредитно-банківській сфері (у сфері банківського кредитування, пов’язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків, учинених з використанням інших банківських операцій); у сфері страхування (залежно від виду страхових відносин, предмета страхової угоди, мети злочинних дій); у сфері діяльності небанківських кредитно-фінансових установ (учинених способом фінансової піраміди, у сфері фінансування будівництва житла); у сфері обігу цінних паперів та на фондовому ринку (залежно від категорії цінних паперів, етапів їх обігу); у сфері використання комп’ютерних мереж (що вчиняються з використанням мережі Інтернет або інших комп’ютерних мереж).

Розділ 4 “Виявлення та розкриття фінансового шахрайства” складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. “Загальна характеристика методів виявлення фінансового шахрайства” визначено, що виявлення злочинів є діяльністю правоохоронних органів, що в одних випадках передує, а в інших – є складовою їх розкриття та розслідування. Виявлення фінансового шахрайства можливе лише за умов комплексного застосування методів економічного, документального й фактичного аналізу фінансово-господарської діяльності, криміналістичного дослідження документів, а також оперативно-розшукових заходів гласного і негласного характеру.

Підтверджено ефективність застосування таких заходів, спрямованих на виявлення ознак фінансового шахрайства: отримання інформації з конфіденційних

джерел; проведення документальних ревізій, аудиторських та інших спеціальних перевірок; обміну інформацією з іншими правоохоронними та контролюючими органами (підрозділами ДПА України, СБ України, НБ України, Держмитслужби України, Держфінмоніторингу України); аналітичної роботи з розгляду заяв і повідомлень організацій та громадян, зокрема розміщених у засобах масової інформації та глобальній електронній мережі Інтернет.

Доведено, що на етапі виявлення фінансового шахрайства важливе значення має програмно-цільовий метод. Типова програма допомагає організувати пошук доказової інформації, правильно зосередити зусилля й можливості, підвищити результативність й адресність заходів, забезпечити повноту слідства й уникнути помилок. Як приклад детально розглянуто типову програму виявлення ознак злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ.

У підрозділі 4.2. *“Сутність розкриття злочинів”* підкреслено, що розкриття злочинів – це діяльність, спрямована на виявлення ознак, встановлення події злочину та осіб, винних у його вчиненні, а також збирання доказів, достатніх для притягнення їх до кримінальної відповідальності. Розкриття злочину продовжується на початковому етапі розслідування в разі, якщо на момент порушення кримінальної справи відсутня інформація про особу злочинця, тобто слідство розпочалось в умовах неочевидності. Обґрунтованість цього підходу підтверджує практика розслідування фінансового шахрайства, справи за якими у 54,2 % випадків порушують за фактом вчинення злочину. Ці ситуації здебільшого виникають, коли початкова інформація про злочин надходить з оперативно-розшукових джерел або з матеріалів контрольних перевірок.

Встановлено, що категорії *“розслідування злочинів”* та *“розкриття злочинів”* співвідносяться як загальне та окреме. Розслідування проводять з метою вирішення подвійного завдання: з одного боку – встановлення злочинця та інших невідомих обставин (розкриття злочину), а з іншого – належного закріплення виявлених слідів і формування системи доказів (доказування). Обидва завдання діалектично пов'язані, на що вказує сам закон, покладаючи на слідчого обов'язок не лише доказування вже відомих фактів, а й пошуку нових, ще не встановлених обставин злочину, виявлення нових епізодів злочинної діяльності, причетних до злочину осіб.

У підрозділі 4.3. *“Сутність та особливості попередньої перевірки інформації про злочин та порушення кримінальної справи”* констатовано, що з розвитком підприємництва, змінами в законодавстві збільшується обсяг завдань при розгляді матеріалів про злочини. Першочерговим стає розмежування комерційних (фінансових) ризиків і шахрайства, а також визначення характеру відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової) за неправомірні дії керівників і службових осіб суб'єктів господарювання.

З огляду на запропоновані в науці дефініції, зроблено висновок, що попередня перевірка інформації про злочин – це діяльність уповноважених органів і службових осіб, спрямована на встановлення достовірності інформації, що міститься в первинних матеріалах про злочин, а також збирання додаткових відомостей, що характеризують подію і потрібні для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи. Проаналізовано підходи до визначення мети, завдань і меж попередньої

перевірки, а також співвідношення попередньої перевірки та процесу доказування. Доведено, що доказування починається саме з попередньої перевірки інформації про злочин. З урахуванням праць науковців, які розглядають питання використання результатів ОРД у кримінальному процесі (Д. І. Бедняков, Є. А. Доля, І. П. Козаченко, В. М. Мешков, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький), визначено вимоги до відповідних матеріалів, що є підставою для порушення справи про шахрайство та інші злочини.

У підрозділі 4.4. *“Проблеми взаємодії та оперативно-розшукового забезпечення в розкритті фінансового шахрайства”* зазначено, що взаємодія у протидії злочинності – це узгоджена діяльність уповноважених суб’єктів з оптимальним співвідношенням методів і засобів, визначених для кожного з них.

Визначено, що на етапі розкриття фінансового шахрайства взаємодія слідчого та оперативних підрозділів відбувається у процесуальних і непроцесуальних формах. До процесуальних належать: спільна перевірка інформації про злочин; створення слідчо-оперативної групи; проведення оперативно-розшукових заходів у справах, де не встановлено особу, яка вчинила злочин; виконання доручень слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій. Найбільш ефективними непроцесуальними формами взаємодії є: надання слідчим консультацій щодо повноти збирання матеріалів на стадії порушення кримінальної справи; спільне планування заходів з розкриття злочинів; обмін інформацією за результатами проведених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Встановлено, що форми передачі та критерії відбору оперативно-розшукової інформації, яка надходить до слідчого, ще належним чином не відрегульовано. Опитані слідчі підтвердили, що доказову інформацію отримують від оперативних працівників переважно в усній формі (58,6 %). Ініціаторами її використання в доказуванні, зазвичай, є оперативний працівник (71,4 %) чи керівництво оперативного підрозділу (26,9 %). Близько 75,0 % оперативних працівників не повідомляють слідчим здобуті дані, що мають значення у справі, оскільки, на їх думку, слідчий не має достатніх фахових знань і не зуміє правильно їх використати, а 36,9 % опитаних повідомляють лише ті дані, які запитує слідчий. Натомість 12,0 % опитаних слідчих переконані, що важлива оперативно-розшукова інформація до них узагалі не надходить, а 64,0 % вважають, що надходить запізно. Мабуть, тому 40,0 % слідчих вважають неналежне оперативно-розшукове забезпечення передумовою низької ефективності досудового слідства. Ці тенденції підтверджено результатами вивчення кримінальних справ (лише 15,0 % справ містили посилання на дані, здобуті оперативним шляхом; у 62,0 % справ не вжито жодних оперативно-розшукових заходів щодо перевірки участі фігурантів у вчиненні інших злочинів).

Розділ 5 “Криміналістичні засади розслідування фінансового шахрайства” складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. *“Розслідування злочинів як пошуково-пізнавальна діяльність”* виокремлено особливості пошукової та пізнавальної діяльності в розслідуванні, які слід враховувати при розробленні криміналістичних методик. Обґрунтовано авторську позицію стосовно визначення та змісту категорії “етап розслідування” залежно від

характеру пошуково-пізнавальних завдань, засобів і методів їх розв'язання. Кожний етап розглянуто з урахуванням характеру типових слідчих ситуацій, обсягу і змісту вихідних даних, умов проведення процесуальних дій та інших заходів. Здійснено кримінально-процесуальний і криміналістичний аналіз змісту обставин, що підлягають доказуванню. Запропоновано типові програми початкового етапу розслідування, що містять взаємозв'язок елементів: спосіб вчинення злочину – обставини, що підлягають доказуванню – заходи щодо їх перевірки.

Встановлено, що майже половина справ, порушених за ознаками фінансового шахрайства, не завершуються обвинувальним вироком. Залишається високим відсоток справ, повернутих для дослідження (у середньому – 14,2 %). Підтверджено, що головною причиною неефективного слідства є помилки слідчого стосовно збирання та оцінки доказів на початковому етапі (55,2 % справ). Слідча помилка виявляється у відхиленні від криміналістичних рекомендацій на тактичному (під час проведення слідчих дій) або стратегічному (планування слідства) рівнях, що спричиняє негативні наслідки для розслідування злочину або створює можливість їх настання (у 82,0 % справ помилки полягали саме в неповноті розслідування і лише у 12,5 % випадків йшлося про прямі порушення кримінально-процесуального законодавства).

Доведено, що на ефективність кримінально-правових заходів впливає також протидія розслідуванню. Нині ця діяльність змінилася якісно та за масштабами під впливом організованої злочинності й корупції. У середньому 80,0 % слідчих і 95,2 % оперативних працівників постійно відчують таку протидію (78,3 % переконані, що протидія суттєво впливає на результати досудового слідства і судового розгляду).

У підрозділі 5.2. *“Ситуаційний підхід і роль тактичних операцій у методиці розслідування фінансового шахрайства”* на основі аналізу поглядів В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Л. Я. Драпкіна, О. Н. Колесніченка, І. М. Лузгіна, М. П. Яблокова та інших вчених систематизовано положення, з урахуванням яких можливе застосування ситуаційного підходу в методиці розслідування фінансового шахрайства.

На підставі вивчення матеріалів практики виокремлено класифікаційні групи типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування фінансового шахрайства: залежно від обсягу початкової інформації на стадії порушення кримінальної справи; з урахуванням чинника інформаційної визначеності; за змістом вихідної інформації про злочинця; за характером джерел інформації.

Зроблено висновок, що в розслідуванні фінансового шахрайства першочергове значення має вирішення тактичних завдань за допомогою комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Проаналізовано різні терміни, запропоновані для визначення категорії “тактична операція”: методична (М. О. Селіванов), стратегічна (В. О. Образцов), спеціальна (С. Б. Росинський) операція; слідча (В. Я. Колдін), тактична (Р. С. Белкін) комбінація; тактичний (О. Я. Баєв), криміналістичний (І. М. Сорочотягін) комплекс; тактичний прийом (О. П. Онучін). У слідчій практиці необхідність тактичних операцій є очевидною, але через застарілість наукової бази і практичних рекомендацій слідчі при їх проведенні ґрунтуються здебільшого на власному досвіді.

Тактична операція є комплексом слідчих дій, а також оперативно-розшукових й інших заходів, що пов'язані метою вирішення тактичного завдання розслідування та здійснюються за єдиним планом. Запропоновано підхід щодо класифікації тактичних операцій: за спрямуванням тактичних завдань розслідування (типові й реальні); за метою (пошукові та пізнавальні); за характером структурних елементів (однорідні та різнорідні); залежно від складності (прості та складні); залежно від часового періоду дії (одномоментні й довготривалі); залежно від етапу розслідування (початкові, наступного й завершального етапів); за суб'єктом проведення (слідчі, оперативні, комплексні). Виокремлено особливості проведення тактичних операцій у справах про заволодіння майном громадян, суб'єктів господарювання та держави.

У підрозділі 5.3. *“Організація і тактика проведення окремих слідчих дій”* підкреслено, що прийоми проведення слідчих дій утворюють найважливішу складову криміналістичної методики. Водночас є очевидною неузгодженість при використанні авторами наукових робіт з проблем розслідування злочинів термінів *“організація”* і *“тактика”* стосовно проведення слідчих дій.

Під організацією слідчої дії розуміємо заходи для створення оптимальних умов її проведення відповідно до вимог закону. Організаційний захід у слідчій дії визначають два чинники: процесуальний, що полягає в дотриманні процесуальної форми (участь понятих, запрошення захисника, перекладача тощо); технологічний, що обумовлює ефективне проведення слідчої дії (складання плану, залучення спеціаліста, інструктаж учасників та ін.). Тактичні особливості полягають у способах дій слідчого при збиранні та використанні доказів, спрямованих на усунення перешкод між ним та джерелом інформації або запобігання її перекручуванню та приховуванню (О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін). Саме цей аспект випадає з поля зору вчених, які під *“тактичними особливостями”*, зазвичай, розуміють процедурні правила, організаційні основи або певну технологію. З огляду на ці положення, проаналізовано організаційні й тактичні особливості проведення слідчих дій, що мають специфіку для методики розслідування фінансового шахрайства, зокрема: обшуку та виїмки, слідчого огляду документів, допиту свідків і підозрюваних (обвинувачених).

У підрозділі 5.4. *“Використання спеціальних знань у розслідуванні фінансового шахрайства”* виокремлено та проаналізовано форми використання спеціальних знань у справах про фінансове шахрайство, зокрема: участь спеціалістів при проведенні попередньої перевірки інформації про злочин; консультації фахівців при підготовці та проведенні слідчих дій; призначення і проведення документальних ревізій та інших перевірок; призначення судових експертиз. У 91,0 % справ допомога спеціаліста використовувалась у різних формах: фахівці залучалися до проведення слідчих дій (14,2 %); давали поради та консультації (78,8 %); були допитані стосовно обставин, пов'язаних з їх професійною діяльністю (17,3 %).

Визначено, що узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду призначення та проведення судово-бухгалтерської, фінансово-економічної почеркознавчої експертиз, техніко-криміналістичної експертизи документів, комп'ютерно-технічних експертиз є необхідною передумовою подальшого удосконалення окремих методик розслідування фінансового шахрайства.

ВИСНОВКИ

У висновках підкреслено, що обман та зловживання довірою є складовою більшої частини сучасних способів злочинного заволодіння фінансовими ресурсами громадян, суб'єктів господарювання та держави. Розширене тлумачення поняття “шахрайство” у методологічному плані визначає перспективи проведення наукових досліджень з розробленням методик розслідування злочинів, різних за кримінально-правовою характеристикою (проти власності, у сферах господарської, службової діяльності, використання комп'ютерної техніки), але спільних за криміналістичними ознаками. У роботі проведено комплексне вивчення феномена фінансового шахрайства. На його основі сформульовано наукові положення й рекомендації, зокрема:

1. Фінансові злочини – це суспільно небезпечні діяння, що посягають на економічні відносини, урегульовані нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання коштів (фінансових ресурсів) громадян, суб'єктів господарювання та держави. З огляду на формування методик розслідування, фінансові злочини розподілено на суспільно небезпечні посягання: на державні фінанси та порядок здійснення фінансового контролю (ст. 205, 209–212¹ КК України); на порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших документів фінансового характеру (ст. 199, 200, 215–217, 223–224, 232² КК); на відносини у сфері кредитно-банківської діяльності (ч. 2 ст. 202, ст. 222 КК); валютного регулювання та валютного контролю (ст. 207, 208 КК); забезпечення інтересів юридичних, фізичних осіб та держави, пов'язаних із фінансовою неплатоспроможністю (ст. 218–221 КК); на відносини власності (ст. 190–192 КК).

Фінансове шахрайство – це комплекс криміналістично однорідних корисливих посягань на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави, що вчиняються шляхом обману та зловживання довірою. Фінансове шахрайство визначає специфіку сучасної економічної злочинності, оскільки відрізняється від “традиційних” способів шахрайства за низкою ознак, зокрема: в основі фінансового шахрайства – сукупність різних злочинів: спрямованих на заволодіння чужим майном (ст. 190, 191 КК України), що є складовою технологій їх підготовки, вчинення та приховування (ст. 200, 202, 205, 207–209, 218–222, 357, 358, 361–363, 388 КК), пов'язаних з корупційною діяльністю службових осіб (ст. 364, 366–370 КК); фінансове шахрайство вчиняється у сфері обігу фінансових ресурсів громадян, суб'єктів господарювання і держави; фінансове шахрайство вчиняють особи, залучені до фінансово-господарської діяльності, що дає їм можливість використовувати у злочинних цілях інститути ринкової економіки (підприємництво, господарські угоди, банкрутство тощо), а також різні засоби доступу до банківських рахунків, операцій з кредитування, інвестування, страхування, обігу цінних паперів тощо; фінансове шахрайство передбачає алгоритм організованих актів злочинної поведінки (злочинних схем), що визначається швидкою адаптацією до змін у законодавстві та практиці його застосування; збіг підготовки до шахрайства із законною фінансово-господарською діяльністю, а також маскування злочинних дій та їх наслідків під цивільно-правові відносини або комерційний ризик ускладнює виявлення ознак злочинів як потерпілими, так і правоохоронними органами.

Кримінально-олігархічна модель управління тіньовим сегментом ринку, що є частково реалізованою в Україні, становить підґрунтя економічної злочинності загалом і фінансового шахрайства зокрема. Тіньова економіка та корупційні відносини утворюють альтернативну систему виробництва, розподілу, перерозподілу та споживання матеріальних благ і послуг. На цьому тлі відбувається перехід економічної злочинності до більш організованих форм, корпоратизації та часткової легітимізації. Ефективна протидія сучасній організованій економічній злочинності передбачає здатність національної правоохоронної системи та інститутів влади застосовувати якісно нові й адекватні потребам практики засоби захисту відносин у фінансовій сфері. Перспективними є подальші дослідження проблем фінансової безпеки держави у зв'язку з категоріями “економічна безпека” та “національна безпека”.

2. Механізм фінансового шахрайства відображає сукупність дій (операцій) з підготовки, вчинення та приховування злочинів у їх динаміці та зв'язках з умовами навколишнього середовища. В його структурі, поряд з елементами способу вчинення злочинів, виокремлено технології злочинної діяльності: підроблення документів, зокрема з використанням комп'ютерних технологій (90,0 % вивчених справ); створення фіктивних підприємств та конвертаційних центрів (40,8 %); переведення коштів банківськими рахунками за кордон, зокрема в офшорні банки (27,4 %); відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (14,4 %); кримінальне банкрутство (6,6 %).

Характеристика фінансової діяльності як складова обстановки фінансового шахрайства – це інформаційна модель, що відображає особливості функціонування фінансових установ, правові підстави фінансових і господарських операцій, структуру управління, особливості обліку та звітності, документообігу, а також інші чинники, що визначають можливість обрання злочинцями певного способу вчинення злочину. Обіг фінансових ресурсів як предмета фінансового шахрайства відбувається завдяки різним фінансовим операціям, пов'язаним зі складанням і використанням облікових документів, здійсненням банківських розрахунків, наданням фінансових послуг, цивільно-правовими й господарськими угодами, спрямованими на встановлення, зміну чи припинення фінансових правовідносин.

Визначено чотири соціально-психологічні типи осіб, які вчиняють фінансове шахрайство: представники “бізнес-еліти”; професійні шахраї; керівники та службовці суб'єктів господарювання; технічні виконавці. Більшість злочинів учинено у складі злочинних груп (63,6 % вивчених справ). Структура груп, розподіл ролей та функції організаторів залежать від способу вчинення злочину та сфери фінансової діяльності. Майже у 80,0 % ініціатива вчинити злочин виходила від керівників суб'єктів господарювання. Кількість встановлених учасників шахрайської схеми здебільшого не перевищує двох осіб (52,1 %). Ними, як правило, є керівник і головний бухгалтер. Співучасть цих посадовців дає їм змогу використовувати різні способи приховування ознак злочину й підробляти документи бухгалтерського обліку та звітності. За способами утворення групи формувались як добровільні об'єднання (76,4 %) або шляхом примусового втягування (23,8 %). За стійкістю злочинної спрямованості у 64,7 % випадків групи утворювались для вчинення конкретного злочину; у 23,2 % – виявлено ознаки організованої групи; у 12,0 % – злочинної організації.

3. Комплексна криміналістична методика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо розкриття і розслідування злочинів, об'єднаних у групи на основі криміналістично значимих ознак. Комплексну методику розслідування фінансового шахрайства становлять: загальні положення (основи) та окремі методики. Окремі методики формуються з урахуванням таких засад: в основі їх створення – алгоритми проведення процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, а також їх комплексів, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування; їх предмет обумовлений криміналістичною характеристикою злочинів, а зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що впливають із тактичних завдань. Окремі методики розслідування фінансового шахрайства диференційовано за кількома ознаками: за сферою фінансової діяльності (галузевою ознакою): методики розслідування шахрайства у сфері розподілу та використання бюджетних коштів, кредитно-банківській сфері, сферах страхування, діяльності небанківських кредитно-фінансових установ, обігу цінних паперів та на фондовому ринку, у сфері використання комп'ютерних мереж; за кримінально-правовою ознакою: методики розслідування базових і підпорядкованих злочинів, злочинів, пов'язаних з корупційною діяльністю службових осіб; за іншими ознаками: залежно від різновиду фінансових правовідносин, технологій злочинної діяльності, предмета злочинного посягання, характеристик особи злочинця. Запропонована модель комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства може бути взята за основу при проведенні подальших досліджень у галузі криміналістики.

4. Виявлення ознак фінансового шахрайства та встановлення осіб, які вчинили злочини, слід розглядати як складову процесу документування, що відбувається під час здійснення контрольно-перевірочної роботи, а також оперативно-розшукових заходів. Основними способами збирання даних, які вказують на ознаки злочинів, є такі: опитування громадян і службових осіб (80,5 % вивчених справ); витребування й аналіз документів (77,3 %); одержання довідок за запитами (64,0 %); проведення спеціальних перевірок (50,3 %); використання конфіденційних джерел (36,3 %); обстеження приміщень, ділянок місцевості (17,8 %); зняття інформації з каналів зв'язку (16,3 %); оперативне спостереження (6,5 %); перевірка фактичної наявності товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів (5,3 %). Ефективному виявленню злочинів сприяє поєднання різних за можливостями методів економічного, документального й фактичного аналізу фінансових і господарських операцій.

Метою попередньої перевірки інформації про злочин є встановлення даних, що вказують на ознаки злочину, є необхідними й достатніми для прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Прямими доказами наявності умислу на заволодіння чужим майном, вчинене під прикриттям суб'єктів господарювання, є такі: документи, що виконані або підписані службовими особами, зміст яких розкриває їх справжні наміри; показання очевидців (родичів, колег, знайомих) про наміри фігурантів та характер здійснюваної діяльності; протоколи, складені за результатами оперативно-розшукових й оперативно-технічних заходів; результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок, що свідчать про становище суб'єктів господарювання на момент взяття на себе певних зобов'язань.

5. Важливе значення для розкриття фінансового шахрайства має міждержавна взаємодія правоохоронних органів, що надає можливість вчасно виявити, зафіксувати та використати у процесі доказування фактичні дані про реєстрацію підприємств, рух коштів, місцезнаходження окремих осіб. Підвищенню ефективності розслідування фінансового шахрайства сприятиме удосконалення міжнародної співпраці у формах: надання правової допомоги у кримінальних справах; передачі компетенції, тобто надання можливості збирання доказів у справі органам інших держав, а також визнання доказів, одержаних за законодавством інших країн; проведення негласних розслідувань працівниками поліції, які діятимуть під прикриттям або за вигаданими прізвищами; створення міжнародних слідчо-оперативних груп.

Основним джерелом інформації про злочини, на підставі яких порушено 40,5 % з вивчених справ, є матеріали ОРД, що містяться в різноманітних документах (їх копіях), які, відповідно до мети та завдань оперативних підрозділів, складені чи отримані працівниками в передбачений законодавством спосіб і зафіксовані на будь-яких матеріальних носіях (паперових, аудіо, фото, відеоплівках, магнітних тощо). Отримані дані найчастіше містять факти створення або використання фіктивних підприємств, укладання удаваних правочинів, підроблення документів, порушення фінансової звітності, спрямування коштів, здобутих злочинним шляхом, а також реальний майновий стан фігурантів.

6. Розслідування злочинів як пошуково-пізнавальний процес характеризується повторюваністю й динамічністю. Повторюваність визначається тотожністю обставин, що підлягають доказуванню у справах певної категорії. На динамічність впливають суперечності між вихідною інформацією про злочин і можливостями доказування, що зумовлено конкретною ситуацією розслідування й характером тактичних завдань. Змістовно початковий етап розслідування фінансового шахрайства включає такі заходи: проведення попередньої перевірки інформації про злочин та оцінку її результатів для обґрунтованого порушення кримінальної справи; відібрання пояснень, витребування (вилучення) документів та інших матеріалів; використання спеціальних знань у формі консультацій, документальних перевірок й експертних досліджень; проведення слідчих дій (їх комплексів, тактичних операцій). Негативні наслідки в розслідуванні пов'язані зі слідчими помилками організаційного характеру, передусім на початковому етапі, а також протидією з боку зацікавлених осіб. Передумовами, що створюють обстановку, в якій зростає ймовірність настання негативних наслідків, є об'єктивні чинники, властиві усій правоохоронній системі в сучасний період.

7. Типова слідча ситуація – це інформаційна модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у справах про злочини певної категорії. На підставі цієї моделі розроблюються криміналістичні засоби, прийоми й методи вирішення конкретних ситуацій розслідування. В окремих методиках типові слідчі ситуації можна використовувати для подальшої диференціації криміналістичних рекомендацій, що, у свою чергу, підвищуватиме їх практичну цінність. Формування переліку типових слідчих ситуацій на початковому, наступному та завершальному етапах розслідування фінансового шахрайства має стати пріоритетним у наукових дослідженнях. Тактична операція як криміналістична категорія є ефективним засобом організації розслідування фінансового шахрайства, оскільки дає змогу поєднати

різнохарактерні види діяльності в єдиний комплекс дій щодо виявлення, закріплення, дослідження та використання криміналістично значимої інформації. Специфіка тактичних операцій у розслідуванні фінансового шахрайства визначається таким: їх спрямування залежить від джерел початкової інформації про злочин; початок реалізації тактичних операцій найчастіше збігається з порушенням кримінальної справи; більшість тактичних операцій належать до неоднорідних (їх зміст становлять слідчі дії, оперативно-розшукові, організаційні, спеціальні заходи); пріоритетним є одночасне проведення кількох операцій за різними напрямками.

8. Особливо складним завданням у розслідуванні фінансового шахрайства є проведення обшуку та виїмки, спрямованих на вилучення комп'ютерної техніки та програмних засобів. Це зумовлено як місцем та умовами проведення цих слідчих дій (охоронювані службові приміщення, житло), так і правовим статусом об'єкта пошуку – комп'ютерної інформації, що нерідко належить до комерційної чи банківської таємниці або поштово-телеграфної кореспонденції. Дослідження документів, що мають доказове значення, здійснюється процесуальними засобами (оглядом, експертизою, пред'явленням під час допиту, пред'явленням для впізнання), а також на етапі підготовки до процесуальних дій або після їх проведення, зокрема за участю спеціаліста. Ефективність огляду документів досягається завдяки застосуванню слідчим спеціальних методик: визначення призначення та встановлення походження документа; розшифрування незрозумілих фрагментів, позначень і термінів; з'ясування справжності документа; перевірки достовірності й належності зазначених у ньому відомостей. Тактичні особливості допиту підозрюваних та обвинувачуваних залежать від слідчої ситуації. Найсприятливішою є ситуація, коли інформацію про злочин та причетних до нього осіб отримано оперативно-розшуковим шляхом. Ці слідчі дії здебільшого тривають у конфліктних ситуаціях, коли допитуваний не визнає своєї участі у злочині; не заперечує своєї участі у вчиненні злочину, проте наполягає, що не усвідомлював протиправного характеру своїх дій; перекладає вину на співучасників; відмовляється від спілкування зі слідчим або дає неправдиві (суперечливі) показання.

9. Підвищення ефективності використання спеціальних знань у розслідуванні фінансового шахрайства має відбуватись за напрямками: удосконалення законодавства з метою ширшого використання спеціальних знань на різних стадіях кримінального процесу, а також чіткого визначення статусу спеціаліста; забезпечення участі в розслідуванні спеціалістів-економістів та фахівців у галузі комп'ютерних технологій шляхом включення цих посад до штату оперативних та слідчих підрозділів або запровадження механізму використання їх допомоги на компенсаційних засадах; удосконалення рекомендацій щодо порядку залучення спеціалістів з різних галузей знань та розроблення єдиних підходів до проведення судово-економічних та інших експертних досліджень різними експертними установами незалежно від їх відомчого підпорядкування. Ефективність слідчих та експертних дій пов'язана з їх погодженістю, що передбачає попереднє обговорення завдань, які ставляться експертіві, своєчасне використання слідчих засобів для отримання та закріплення доказової інформації, застосування за потреби прийомів дезорієнтації осіб, які є фігурантами у справі, щодо завдань, прийомів і результатів експертиз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С. С. – К. : “Хай-Тек Прес”, 2010. – 624 с.

Рецензії:

Козаченко І. П. Актуальні проблеми розслідування фінансового шахрайства / І. П. Козаченко // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2010. – № 5. – С. 280–282.

Розовський Б. Г. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування / Б. Г. Розовський // Право України. – 2010. – № 11. – С. 132–133.

Статті в наукових фахових виданнях ВАК України

1. Чернявський С. С. Економічне шахрайство у банківській сфері: криміналістичний аналіз / С. С. Чернявський // Право України. – 2003. – № 7. – С. 78–83.

2. Чернявський С. С. Документально-фінансова ревізія та її використання у досудовому слідстві / С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 4. – С. 145–154.

3. Чернявський С. С. Економічні злочини як об'єкт спеціального криміналістичного дослідження / С. С. Чернявський // Вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2004. – № 1. – С. 236–244.

4. Чернявський С. С. Особливості допиту свідків та підозрюваних (обвинувачених) під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності / С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 5. – С. 186–195.

5. Чернявський С. С. Місце і роль кримінологічних досліджень у протидії економічній злочинності в Україні / О. М. Джу́жа, С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 1. – С. 89–95.

6. Чернявський С. С. Місце судово-бухгалтерської експертизи в методиці розслідування економічних злочинів / С. С. Чернявський // Криміналістичний вісник. – 2005. – № 1. – С. 30–37.

7. Чернявський С. С. Становлення та розвиток інституту банківської неспроможності: історико-правовий аспект / С. С. Чернявський, О. М. Лобач // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 5. – С. 282–296.

8. Чернявський С. С. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії / О. М. Джу́жа, С. С. Чернявський // Право України. – 2005. – № 12. – С. 35–40.

9. Чернявський С. С. Банкрутство банку за законодавством Російської Федерації: порівняльний аналіз / С. С. Чернявський, О. М. Лобач // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2006. – № 3. – С. 83–95.

10. Чернявський С. С. Судові експертизи у справах про злочини в сфері оподаткування, зокрема пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ / Р. С. Довбаш, С. С. Чернявський // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 2. – С. 149–157.

11. Чернявський С. С. Сучасні тенденції криміналізації фінансового сектора економіки України / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 99–110.

12. Чернявський С. С. Легалізація (відмивання) доходів у механізмі економічного шахрайства: комплексний аналіз / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 3. – С. 113–123.

13. Чернявський С. С. Актуальні проблеми обґрунтованого порушення кримінальної справи про шахрайство з фінансовими ресурсами / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 4. – С. 64–77.

14. Чернявський С. С. Розкрадання бюджетних коштів шляхом безпідставного відшкодування ПДВ: криміналістичний аналіз / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш // Проблеми законодавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк. – 2008. – № 3. – С. 223–236.

15. Чернявський С. С. Сучасні наукові підходи до визначення та класифікації фінансових злочинів / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 5. – С. 118–127.

16. Чернявський С. С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 6. – С. 89–100.

17. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика типових способів приховування валютних коштів за межами України / С. С. Чернявський // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 515–522 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08_csszmu.pdf

18. Чернявський С. С. Характеристика окремих способів вчинення страхового шахрайства / С. С. Чернявський, І. В. Іщук // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2009. – Вип. 43. – С. 453–459.

19. Чернявський С. С. Тіньова економіка як підґрунтя організованої економічної злочинності в Україні: аспекти співвідношення / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 113–126.

20. Чернявський С. С. Протидія фінансовому шахрайству в країнах Європи та США: порівняльний аналіз законодавства та досвід правозастосування / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 175–188.

21. Чернявський С. С. Офшорні юрисдикції у механізмі відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 114–125.

22. Чернявський С. С. Наукові підходи до проблеми розкриття злочинів / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 91–101.

23. Чернявський С. С. Кримінальне банкрутство: актуальні проблеми протидії / С. С. Чернявський // Віче. – 2009. – № 12. – С. 29–32.

24. Чернявський С. С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності // Вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 4. – С. 258–266.

25. Чернявський С. С. Концептуальні засади комплексної методики розслідування фінансового шахрайства / С. С. Чернявський // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. – 2009. – № 4. – С. 177–183.

26. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 137–146.

27. Чернявський С. С. Проблеми оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування фінансового шахрайства / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Ч. 2. – № 1. – С. 246–255.

28. Чернявський С. С. Корупція як чинник відтворення організованої економічної злочинності в Україні / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 153–162.

29. Чернявський С. С. Розслідування злочинів як пошуково-пізнавальна діяльність: проблеми теорії й практики / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 124–132.

30. Чернявський С. С. Зв'язок елементів криміналістичної характеристики шахрайств у сфері обігу житла / І. М. Попова, С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 5. – С. 147–156.

Авторські свідоцтва

1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 12068. Програмний продукт “Інформаційно-довідкова програма “Робоче місце слідчого” / Кондратьєв Я. Ю., Джужа О. М., Чернявський С. С. та ін. ; Нац. акад. внутр. справ України. – № 11987 ; заявл. 25.11.04 ; зареєстр. 18.01.05.

2. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 29203. Науковий твір “Методика розслідування злочинів, пов’язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість” / Чернявський С. С., Довбаш Р. С. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 29358 ; заявл. 16.04.09 ; зареєстр. 16.06.09.

3. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 30881. Науковий твір “Методика розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів” / Чернявський С. С., Іщук І. В. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 31024 ; заявл. 07.09.09 ; зареєстр. 05.11.09.

4. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 31606. Науковий твір “Методика виявлення, розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України)” / Чернявський С. С., Користін О. Є., Скалозуб Л. П. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 31524 ; заявл. 19.10.09 ; зареєстр. 29.12.09.

5. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 33801. Науковий твір “Методика розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла” / Чернявський С. С., Топчій В. В., Татаров О. Ю. та ін. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 33981 ; заявл. 21.04.10 ; зареєстр. 21.06.10.

6. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 33800. Науковий твір “Методика викриття схем мінімізації та незаконного відшкодування податку на додану вартість, пов’язаних з утворенням “податкових ям” / Чернявський С. С., Довбаш Р. С., Василевич В. В. та ін. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 33980 ; заявл. 21.04.10 ; зареєстр. 21.06.10.

7. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 34257. Науковий твір “Методика протидії протиправному заволодінню суб’єктами господарювання як вияву рейдерства” / Джужа О. М., Чернявський С. С., Василевич В. В. та ін. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – № 34458 ; заявл. 27.05.10 ; зареєстр. 27.07.10.

Підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації, довідкові видання

1. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : [навч. посіб.] / С. С. Чернявський / за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2003. – 264 с.

2. Чернявський С. С. Актуальні проблеми розслідування злочинів у кредитно-банківській сфері : [навч. програма спецкурсу] / Чернявський С. С. – К., 2005. – 32 с.

3. Медведенко О. П. Розкриття та розслідування злочинів, пов’язаних з незаконним діями з платіжними картками (ст. 200 Кримінального кодексу України) : [метод. рек.] / Медведенко О. П., Чернявський С. С., Юсупов В. В. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2006. – 36 с.

4. Виявлення оперуповноваженими ДСБЕЗ тяжких злочинів, які вчиняються у сфері орендних відносин : [метод. рек.] / [Сивухін В. С., Брисковська О. М., Чернявський С. С. та ін.] ; за ред. С. С. Чернявського. – К., 2006. – 109 с.

5. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : [посіб.] / [Джужа О. М., Василевич В. В., Чернявський С. С. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2007. – 248 с.

6. Рейдерство: соціально-економічна сутність та кримінально-правова оцінка : [аналітичний огляд] / [Користін О. Є., Чернявський С. С., Баліна С. Н. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2007. – 55 с.

7. Криміногенна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогноз : [аналіт. огляд] / [Сущенко В. Д., Джужа О. М., Чернявський С. С. та ін.] ; за заг. ред. Є. М. Моїсеєва. – К., 2007. – 79 с.

8. Джужа О. М. Кримінологічне дослідження у протидії економічній злочинності в Україні / О. М. Джужа, С. С. Чернявський // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред. Є. М. Моїсеєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – 2007. – Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. – С. 410–411 (та ще 8 статей загальним обсягом 2 авт. арк.).

9. Чернявський С. С. Протидія злочинам, пов’язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : [наук.-практ. посіб.] / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш. – К., 2009. – 216 с.

10. Чернявський С. С. Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : [наук.-практ. посіб.] / С. С. Чернявський, А. В. Микитчик. – К., 2009. – 255 с.

11. Протидія шахрайству в сфері страхування засобів автотранспорту : [метод. рек.] / [С. С. Чернявський, А. С. Канашук, О. А. Кузьменко та ін.]. – К., 2008. – 52 с.

12. Протидія злочинним захопленням суб'єктів господарювання як виявам рейдерства : [посіб.] / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський та ін.]. – К., 2009. – 60 с.

13. Виявлення, розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України) : [наук.-практ. посіб.] / [Ю. М. Дьомін, О. Є. Користін, С. С. Чернявський та ін.]. – К., 2009. – 148 с.

14. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : [навч. посіб.] / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К., 2009. – 612 с.

15. Кримінологія : [навч. посіб.] / [Джужа О. М., Василевич В. В., Чернявський С. С. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К., 2009. – 312 с. (теми 58–61).

16. Чернявський С. С. Розслідування злочинів // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – 2009. – Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – С. 726–727 (та ще 3 статі загальним обсягом 1 авт. арк.).

17. Науковий коментар Закону України “Про засади запобігання та протидії корупції [В. В. Василевич, О. М. Джужа, С. С. Чернявський та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі та В. Д. Сущенка. – К., 2010. – 156 с.

18. Чернявський С. С. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : [навч. посіб.] / С. С. Чернявський, О. Є. Користін. – К., 2010. – 272 с.

19. Розкриття незаконних заволодінь автотранспортними засобами, що вчиняються з метою їх подальшого оплатного повернення власникам : [метод. рек.] / [Чернявський С. С., Копотун І. М., Канашук А. С. та ін.]. – К., 2010. – 36 с.

20. Розкриття та розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : [метод. рек.] / [С. С. Чернявський, В. В. Топчій, В. В. Сокурєнко та ін.]. – К., 2010. – 84 с.

21. Чернявський С. С. Банкрутство кримінальне / С. С. Чернявський // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред. В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – С. 61–62 (та ще 25 статей загальним обсягом 4 авт. арк.).

22. Розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : [метод. рек.] / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, О. Ю. Татаров та ін.]. – К., 2010. – 140 с.

23. Розкриття та розслідування кіберзлочинів : зб. метод. рек. (Частина 1) / [Ю. Ю. Орлов, О. Є. Користін, С. С. Чернявський та ін.] / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2010. – 260 с.

**Опубліковані статті, тези виступів, у яких додатково
відображено наукові результати дисертації**

1. Чернявський С. С. Поєднання науки і практики як напрям удосконалення підготовки працівників оперативних служб міліції / С. С. Чернявський // Актуальні проблеми підготовки кадрів і роботи з персоналом оперативних служб міліції : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27–28 берез. 2003 р.). – К., 2003. – Ч. 1. – С. 100–103.

2. Чернявський С. С. Противодействие организованной экономической преступности / С. С. Чернявский // Совершенствование сотрудничества государств-участников СНГ – основное направление в борьбе с организованной преступностью, терроризмом, незаконным оборотом наркотиков и иными современными вызовами и угрозами : сб. материалов IV Междунар. науч.-практ. конф. (Киев – Минск – Москва, 7 апр. 2004 г.). – Минск, 2004. – С. 195–197.

3. Чернявський С. С. Актуальні проблеми протидії організованій економічній злочинності в Україні / С. С. Чернявський // Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30 верес. 2004 р.). – Л., 2004. – С. 191–195.

4. Чернявський С. С. Поглинання вітчизняних банків: глобальна тенденція ринку чи загроза економічній безпеці України / С. С. Чернявський // Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки України : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 6 груд. 2005 р.). – К., 2005. – С. 199–202.

5. Чернявський С. С. Деякі особливості криміналізації незаконної діяльності фінансово-промислових груп в Україні / С. С. Чернявський // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 жовт. 2005 р.) / ред. кол. : В. В. Сташис та ін. – Х., 2006. – С. 64–67.

6. Чернявський С. С. Противодействие экономической преступности в Украине: современные проблемы и пути их решения / С. С. Чернявский // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для органов внутренних дел : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. Дню белорусской науки (Минск, 27 янв. 2006 г.). – Минск, 2006. – С. 94–95.

7. Чернявський С. С. Особливості криміналізації холдингових корпорацій в Україні / С. С. Чернявський // Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квіт. 2006 р.). – К., 2006. – Ч. 2. – С. 88–92.

8. Чернявський С. С. Современные угрозы экономической безопасности Украины: криминалистический анализ : сб. науч. и науч.-метод. тр. Северо-Кавказского филиала Гос. образовательного учреждения высш. проф. образования “Российская академия правосудия” / С. С. Чернявский // Ученые записки. – Краснодар, 2006. – Вып. 3. – Т. 2. – С. 157–162.

9. Чернявський С. С. Актуальні проблеми протидії злочинності у сфері банківської діяльності / С. С. Чернявський // Актуальні питання організації роботи щодо розслідування кримінальних справ про злочини у сфері економічної, фінансово-господарської та службової діяльності : тези доп. наук.-метод. семінару органів прокуратури України (Київ, 17–18 трав. 2006 р.). – К., 2006. – С. 25–32.

10. Чернявський С. С. Злочини у сфері кредитів та фінансів / С. С. Чернявський // Правовий тиждень. Інформаційно-правова газета. – 20 лип. 2006 р. – № 1. – С. 8.

11. Чернявський С. С. Рейдерство в Україні: сучасний стан та проблеми протидії / С. С. Чернявський // Удосконалення діяльності ОВС України з попередження й розкриття злочинів та інших правопорушень : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 2 листоп. 2007 р.). – Запоріжжя, 2007. – С. 48–51.

12. Чернявський С. С. Проблеми застосування інституту судового оскарження рішення слідчого про порушення кримінальної справи / С. С. Чернявський // Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2007 р.) – К., 2008. – С. 160–163.

13. Чернявський С. С. Методологічні підходи до формування криміналістичної характеристики економічних злочинів / С. С. Чернявський // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : тези доп. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 січ. 2008 р.). – К., 2008. – С. 179–180.

14. Чернявський С. С. Тактичні особливості допиту свідків та підозрюваних (обвинувачених) у справах про економічне шахрайство / С. С. Чернявський // Процесуальні, тактичні та психологічні проблеми, тенденції і перспективи вдосконалення досудового слідства : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 трав. 2008 р.). – О., 2008. – С. 151–154.

15. Чернявський С. С. Проблеми термінології у визначенні предмету легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / С. С. Чернявський // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тези доп. IV Міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функц. держ. мови (Київ, 7 листоп. 2008 р.). – К., 2008 – С. 32–34.

16. Чернявський С. С. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів на початковому етапі розслідування податкових розкрадань (за матеріалами соціологічних досліджень) / С. С. Чернявський // Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів при розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Ірпінь, 13 листоп. 2008 р.). – Ірпінь, 2009. – С. 472–486.

17. Чернявський С. С. Шляхи удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за порушення антилегалізаційних норм / С. С. Чернявський // Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18 груд. 2008 р.). – К., 2009. – С. 91–96.

18. Чернявський С. С. Питання повернення коштів та цінностей, що є речовими доказами у справах про хабарництво / С. С. Чернявський // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. наук.-практ. конф, присв. пам'яті професора А. Я. Дубинського (Київ, 3 квіт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 448–450.

19. Чернявський С. С. Проблеми нормативно-правового регулювання профілактики злочинності у фінансовій сфері / С. С. Чернявський // Взаємодія правоохоронних органів з муніципальними організаціями в питаннях профілактики

правопорушень та злочинів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ – Кам’янець-Подільський, 22–23 трав. 2009 р.) / відп. ред. О. М. Джу́жа, М. О. Семенишин, Т. Д. Гуцол. – Київ – Кам’янець-Подільський, 2009. – С. 185–187.

20. Чернявський С. С. Фіктивне підприємництво як технологія шахрайства: криміналістичний аналіз / С. С. Чернявський // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29–30 трав. 2009 р.). – Луцьк, 2009. – С. 689–691.

21. Чернявський С. С. Можливості доказування на стадії порушення кримінальної справи / С. С. Чернявський // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 9 жовт. 2009 р.). – О., 2009. – С. 570–572.

22. Чернявський С. С. Формування комплексної методики розслідування фінансового шахрайства – потреба часу / С. С. Чернявський // Криміналістика у протидії злочинності : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 236–238.

23. Чернявський С. С. Методика викриття схем мінімізації та незаконного відшкодування ПДВ, пов’язаних з утворенням “податкових ям” / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш // Проблеми удосконалення законодавства і практики протидії злочинності у сфері господарської діяльності : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. семінару (Ірпінь, 10 груд. 2009 р.) – Ірпінь, 2009. – С. 249–257.

24. Чернявський С. С. Актуальні проблеми протидії шахрайствам, вчиненим способом фінансової піраміди / С. С. Чернявський, О. А. Безукладнікова // Навчаємось, щоб бути професіоналами : зб. наук. ст. викладачів, магістрів і курсантів, присвячений Дню міліції України. – К., 2009. – С. 78–80.

25. Чернявський С. С. Поняття слідчої помилки: криміналістичний аспект / С. С. Чернявський // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тези доп. V міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови (Київ, 6 листоп. 2009 р.). – К., 2009 – С. 46–47.

26. Чернявський С. С. Типології відмивання коштів у структурі криміналістичної характеристики злочинів / С. С. Чернявський // Правове забезпечення протидії та типології відмивання коштів в Україні : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (1 жовт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 106–108.

27. Чернявський С. С. Фіктивне підприємництво у механізмі розкрадань бюджетних коштів: проблеми запобігання та протидії / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш // Протидія відмиванню коштів в Україні : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (8 черв. 2009 р.). – К., 2009. – С. 68–71.

28. Чернявський С. С. Слідча помилка як чинник, що негативно впливає на ефективність розслідування / С. С. Чернявський // Актуальні проблеми оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ : тези доп. круглого столу (3 берез. 2010 р.). – К., 2010. – С. 150–152.

29. Чернявський С. С. Міжнародний досвід протидії сучасним виявам фінансового шахрайства / С. С. Чернявський, С. М. Князев // Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (24 берез. 2010 р.). – К., 2010. – С. 242–244.

30. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження / С. С. Чернявський // Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : сб. матеріалів II Междунар. науч.-практ. конф. (16–17 апр. 2010 г.). – Симферополь, 2010. – С. 355.

31. Чернявський С. С. Філософські аспекти формування компетентності правоохоронця / С. С. Чернявський // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : тези доп. III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 23 квіт. 2010 р.). – К., 2010. – С. 226–227.

32. Чернявський С. С. Історичні витоки та розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за фінансове шахрайство / С. С. Чернявський, С. В. Губар // Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин в умовах кризи: практика правозастосування і шляхи її вдосконалення : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 4–5 черв. 2010 р.). – Суми, 2010. – С. 109–115.

33. Чернявський С. С. Визначення статусу потерпілого від злочину у кримінальному праві / О. М. Джу́жа, С. С. Чернявський // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка) : тези доп. міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 верес. 2010 р.). – К., 2010. – С. 20–23.

АНОТАЦІЯ

Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2010.

У дисертації здійснено комплексне дослідження феномена фінансового шахрайства та проблем розслідування злочинів, пов'язаних з ним. Зроблено висновок про те, що окремі корисливі посягання на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави доцільно звести в єдину теоретичну конструкцію, що охоплює низку технологій злочинної діяльності, різних за кримінально-правовою характеристикою, але спільних за криміналістичними ознаками. Визначено поняття фінансового шахрайства та обґрунтовано його класифікацію, що є основою для формування методики розслідування. Розкрито співвідношення фінансового шахрайства з тіньовою економікою, організованою злочинністю та корупцією. Наведено структурний аналіз механізму фінансового шахрайства, в основі якого виокремлено класифікаційні групи способу вчинення злочинів, а також ознаки застосування окремих технологій злочинної діяльності. Обґрунтовано підходи до формування комплексної криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства, а також напрями формування окремих методик, що має значення для подальшого наукового забезпечення протидії злочинності.

Ключові слова: економічні злочини, фінансові злочини, фінансове шахрайство, криміналістична методика, розкриття злочинів, розслідування злочинів.

АННОТАЦИЯ

Чернявский С. С. Теоретические и практические основы методики расследования финансового мошенничества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел. – Киев, 2010.

В диссертации проведено комплексное исследование феномена финансового мошенничества, а также проблем расследования преступлений, связанных с ним. Сделан вывод о том, что корыстные посягательства на финансовые ресурсы граждан, субъектов хозяйствования и государства целесообразно свести в единую теоретическую конструкцию, охватывающую технологии преступной деятельности, общие по криминалистическим признакам. Определено понятие финансового мошенничества и обоснована его классификация, что является теоретической основой для формирования методик расследования. Раскрыто соотношение финансового мошенничества с теневой экономикой, организованной преступностью и коррупцией.

Финансовое мошенничество – комплекс однородных по криминалистическим признакам технологий корыстных посягательств на финансовые ресурсы граждан, субъектов хозяйствования и государства, совершаемых путем обмана и злоупотребления доверием. Финансовое мошенничество определяет специфику современной экономической преступности, отличаясь от известных (“традиционных”) способов мошенничества по ряду признаков, а именно: в его основе совокупность различных преступлений; финансовое мошенничество совершается в сфере оборота финансовых ресурсов граждан, субъектов хозяйствования и государства; участие в совершении финансового мошенничества принимают лица, вовлеченные в финансово-хозяйственную деятельность, что дает им возможность использовать в преступных целях институты рыночной экономики; финансовое мошенничество предполагает алгоритм организованных актов преступного поведения (преступных схем); внешнее сходство подготовки к мошенничеству с законной финансово-хозяйственной деятельностью, а также маскировка действий преступников под гражданско-правовые отношения на этапе реализации преступного умысла либо коммерческие риски на этапе сокрытия следов осложняет выявление признаков преступлений как потерпевшими, так и правоохранительными органами.

На основе исследования взглядов ученых на эволюцию способов совершения хищений и прочих корыстных посягательств на собственность, а также широкого анализа следственной и судебной практики проведен структурный анализ механизма финансового мошенничества, в основе которого выделены классификационные группы способа совершения преступлений, а также признаки применения отдельных преступных технологий, в частности: создания и использования фиктивных предприятий (их объединений); подделки и использования поддельных документов; схем криминального банкротства; отмывания денежных средств с их вывозом за

рубеж, в том числе размещением на счетах в оффшорных банках. В структуре криминалистической характеристики финансового мошенничества рассмотрены особенности предмета преступного посягательства, вопросы классификации и типологии лиц, совершающих преступления, а также потерпевших, структура и способы формирования преступных групп, следовая картина преступлений.

Обоснованы подходы к формированию комплексной криминалистической методики расследования финансового мошенничества на основе обобщения положений групповых, видовых и внутривидовых методик расследования корыстных посягательств на собственность и служебных злоупотреблений, а также отмечены перспективы формирования отдельных методик по отраслевому принципу: в сфере распределения и использования бюджетных средств; в кредитно-банковской сфере; в сфере страхования; в сфере деятельности небанковских кредитно-финансовых учреждений; в сфере оборота ценных бумаг и на фондовом рынке; в сфере использования компьютерных систем.

Подтверждена эффективность применения программно-целевого метода для выявления и раскрытия финансового мошенничества на основе комплексного использования методов экономического анализа, работы с документами, оперативно-розыскных и контрольно-проверочных мероприятий. Определено понятие тактической операции в расследовании финансового мошенничества как комплекса процессуальных и непроцессуальных действий и других мероприятий, направленных на решение тактических задач, обусловленных следственной ситуацией. Рассмотрена специфика реализации тактических операций в случае посягательств на финансовые ресурсы граждан, юридических лиц и государства.

Эмпирическая база исследования включает в себя: систематизированные материалы государственной статистической отчетности о состоянии преступности и результатах работы правоохранительных органов за 2002–2009 гг.; обобщенные результаты изучения 655 уголовных дел о преступлениях в сфере экономической деятельности; сводные данные опросов 1265 работников правоохранительных органов (603 следователей и 662 оперативных работников); аналитические обобщения Генеральной прокуратуры Украины, Государственной налоговой администрации Украины, Министерства внутренних дел Украины, Службы безопасности Украины, Министерства финансов Украины, Национального банка Украины, Государственной таможенной службы Украины, Государственного комитета по финансовому мониторингу Украины, а также других контролирующих органов и их подразделений на местах. При подготовке диссертации использован личный опыт работы автора в следственных подразделениях МВД Украины. Сформулированные в работе положения в целом направлены на усовершенствование концептуальных основ методики расследования преступлений, что имеет перспективное значение для научного обеспечения противодействия преступности.

Ключевые слова: экономические преступления, финансовые преступления, финансовое мошенничество, криминалистическая методика, раскрытие преступлений, расследование преступлений.

SUMMARY

Chernyavskiy S. The theoretical and practical bases of investigation methodic of financial swindle. – Manuscript.

Thesis for a Doctor's degree in Law in specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Court expertise; Operative-research activity. – The National Academy of Internal Affairs. – Kyiv, 2010.

In the dissertation the results of complex and system research of the phenomenon of financial swindle and problems of investigation of crimes are summarized. A conclusion is done about that on the financial resources of citizens, subjects of business and states expediently to take separate encroachments in theoretical construction, that contains technologies of criminal activity, different for criminal descriptions, but general for criminalistic signs. The category of financial swindle is given and it's classification is described, that are a basis for forming of investigation methodic. Correlations of financial swindle with a shadow economy, organized crime and corruption are exposed. The structural analysis of mechanism of financial swindle, in the basis of which the classification groups of method of commitment crimes are selected, and signs of application of separate criminal technologies. The approaches to forming of complex criminalistic methodic of investigation of financial swindle are offered, and also perspectives forming of separate methods, that matters for the scientific providing for counteraction of criminality.

Key words: economic crimes, financial crimes, financial swindle, criminalistic methodic, detective activity, investigation of crimes.